

¿Buch'utik li sna'ik sjelavesik li eal-k'opojetike'?

Ja' li buch'utik jch'iel jk'opojetik sna' xk'opojik ta batsik'op, chanemik lek ta koltavanej sventa xabe sba slo'ilik ta buyuk no'ox snail j-abtel jpatanetik yu'un ajvalil.

Li buch'u sna' sjelaves li eal-k'opojetik ta batsik'ope sk'anme sna' xojtikinbe' li k'uyelan skopoj xchiuk k'uyelan xkuxlejal li bu' likeltal li buch'u ta skoltae'.

Ja' me sk'an yich'el batel ta muk' li ta snail j-abtel jpatanetik yu'un ajvalile', sventa' sva'ambe' junuk buch'u sna' sjelaves li eall-k'opojetik ta batsik'op, sventa' xkoltavan' ta sk'elel, smelts'anel, xchapanel li k'usi' ta sk'anik batele'.

Ja' me mantal vUNETIK sventa yich'el ta muk' yu'un sk'op-slo'ilal ta bats'ikop sventa' slumal li bat'si viniketike'

Ta sjunul yosilala Mexiko' (Nacionales):

- * Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos.
- * Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas.
- * Ley Agraria.
- * Ley de la Comisión Nacional de los Derechos Humanos.
- * Código Federal de Procedimientos Civiles.
- * Código Federal de Procedimientos Penales.
- * Código Nacional de Procedimientos Penales.
- * Ley del Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas.

Ta epal lumetik ta sjunul banumil (Internacionales):

- * Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo.
- * Declaración de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas.
- * Declaración Americana sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas.
- * Declaración Universal de los Derechos Lingüísticos.
- * Declaración sobre los Derechos de las Personas Pertenecientes a Minorías Nacionales o Étnicas, Religiosas y Lingüísticas.



SNAIL JVALEJETIK TA SJUNUL YOSILAL MEJIKO' SVENTA YICH'EL TA MUK' YU'UN JCH'IEL JK'OPOJELETIK (TA KASTIYAE'COMISIÓN NACIONAL DE LOS DERECHOS HUMANOS) XCHANIBAL JVALEJ-JK'ELVANEJ TA STEKEL (CUARTA VISITADURÍA GENERAL)

Te oy ta:

Ch'ojon tak'in (teléfono): 55 56 81 81 25
Ch'ojon tak'in motón ta nom lie': 800 715 2000
Email: correo@cndh.org.mx / cndh.org.mx

Si violan tus derechos humanos, presenta tu queja:

Por teléfono, llama al 55 56 81 81 25, exts.: 1014, 1036, 1083, 1292, 1332, 1701, 1724 y 1983 (atención las 24 horas).
Número gratuito: 800 715 2000.
Por correo: correo@cndh.org.mx,
en línea: <https://atencionciudadana.cndh.org.mx>,
o en el área de Quejas y Orientación de la CNDH:
Edificio Sede Jorge Carpizo, Periférico Sur núm. 3469,
Col. San Jerónimo Lídice, Demarcación Territorial La Magdalena Contreras, C.P. 10200, Ciudad de México.

D. R. © Comisión Nacional de los Derechos Humanos.

Edición: septiembre, 2022 / 4VG / IVME

Este material fue elaborado con papel certificado por la Sociedad para la Promoción del Manejo Forestal Sostenible, A.C. (Certificación FSC México).

Derecho de los Pueblos Indígenas para contar con una persona Intérprete/Traductora

Yich'el ta muk' yu'un slumalik li bat'si viniketike' sventa' oyuk junuk buch'u sna' sjelaves li eal-k'opojetik ta batsik'op

EN TSOTSIL



“Ja’ yich’el ta muk’ stekel li mejikanoetik sventa ti xu’ xk’opojik ta batsik’op, mi ta eal o mi ta ts’ibabil spasik, ta stekel yabtelik ti k’usi sna’ spasike’ o mi ta ts’ombail, mi ta skoj xchanel sk’op kajvaltik o mi k’usiuk no’ox, li ta snail j-abtel jpatanetik yu’un ajvalile’ mu xu’ smakik spajesik li k’uyelan xk’opojike’.

Li ta yosilal mejikoe’ x-ayan ep ta tos kuxlejaletik, nital ta epal bats’i lumetik, ja’ik li oy to’ j-abtel jpatan yu’unik stukik, jot-o’ xkuxlejalik, jot-o’ sna’ xveik schi’uk jot-o’ yelan sna’ sts’ob sbaik.

Li bats’ilumetik taje’ jaik li epta tos xkujlejalik yich’ojik komel ta stot smeik k’usi vok’emik-oe’, oy to 364 sna’ xkopojik to’ ta batsik’op, li oyik ta yosilal mejiko’ li k’akal lie’, ja’ yu’un li k’usi te tsakal ta xchibal slototal (artículo 2) yu’un li muk’ ta mantal vune’, ja’ me sventa tsatsal yich’el ta muk li bats’ibiniketetik likemik ta bats’i lumetike’, ja’ yu’un sk’an yich’elik ta muk li jk’opojeletik ta batsik’op ta sjunul yosilal mejiko’, sventa li bats’ik’ope’ ko’oluk yelan xchi’uk li kaxlan k’op.

Li k’alal lek ta sloilal srazonal xi jk’opoje’ ja’ me lek k’usitik ta chapanel ta banumil; ma’uk no ox li k’usi xkaltik xi jk’opojotik-o’ yu’unme’ me li ta jujun bats’ik’ope’ te tsakal ta jutos’ li k’uyelan kuxlejalike’, te oy li k’uyelan sbijilik. Ja’ me yu’un, li jlumaltik Mexikoe’ sk’an me sk’el xich’ ta muk’ batel li sventa’ yich’el ta muk yu’un li jch’iel jk’opojeletike’ sventa’ xchanik xk’opojik ta bats’ik’op ti k’uyelan xk’opojik ta svok’ebalik-oe’ ti k’uyelan sk’opoj stot-smeik ta vo’ne’.

¿K’usitik li yich’elik ta muk’ li buch’utik snai’ xk’opojik ta bats’ikope’?y

- * Xu’ xloilajik, sk’opojik ta bats’ik’op.
- * Mu xu’ staik-o’ ilbajinel li sna’ xk’opojik ta batsik’ope’.
- * Xu’ x-albatik sloilal ya’yejal ta bats’ik’op li k’usi koltael ta sk’anik li sventa’ slumatlike’, ja’ jech k’ucha’al programaetik, obraetik xchi’uk k’usitik yantik staik batel sventa’ skoltaelik.
- * Li k’alal x-ich’eik ta muk’ li k’usi’ sk’anik ta jujun snail j-abtel jpatan ta ajbalile’, oyukme’ buch’u xkoltaeo’ junuk buch’u sna’ xk’opoj ta bats’ikop.
- * Li j-al mantal jk’opojeletik yu’un sventa xkaltik li k’usi xk’otanuk ta pasele’ sk’an xk’opojik ta bats’ik’op, jechuk me ta sjunul yosilal mejiko’.
- * Xu’ xi j-och ta chan vun li bu oy sna’ xkopojik ta bats’ikop xchi’uk ta kastiya’, ko’oluk yelan xchi’uk li buch’utik yantik-o’ xkuxlejalike.
- * Mi sk’ane’ oyuk buch’u xkoltaban junuk buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojele ta bats’ik’ope’.

¿Bak’in ta xtun li buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojeletike’?

Li mantal vun ja’ svi Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas, te ta vuk’ub slototal (artículo 7) te ta xal li eal-k’opojele ta bats’ik’opetike’ ko’ol la yelan k’ucha’al li kaslank’ope’, sventa li k’usi ta sk’an spasik batel o mi sjak’el batel sloilal ta snail j-abtel jpatan, xch’iuk ta xal ti ja’ la sventa yu’un li j-abtel jpatanetik ti sk’elik la’ batel li kúyenlan oy ti ich’el ta muke’.

Ja’ yu’un, sk’anme k’elele batel ti ta jujun snail j-abtel jpatan yu’un ajvalile’ sventa sk’elik-xchapanik ta bats’ik’op li k’usi ta sk’an skoltaelik li ta jujun lum ti oy yu’un bikit komunidadetik ti sna’ xk’opojik ta bats’ik’ope’.

Li j-abtel jpatan yu’un ajvalil ta sjunul yosilal mejikoe’, sk’anme’ xich’ik ta muk’ li jnaklejetik buch’utik sna’ xk’opojik ta bats’ikope’, ti ta sk’an skoltaelike’ sk’anme oyuk junuk buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojeletik ta batsik’ope’, sventa lek xbat li k’usi ta sk’anike’.

Oy me bu’ ta snail j-abtel jpatan yu’un ajvalil li bu ech’em sk’an li buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojele ta bats’ik’ope’, ja jech k’ucha’al te ta snail poxtael, o mi ta k’anobil parteal sventa chapanel muliletik, o mi utbail ta skoj osil-banumil o mi ilbajinel ta skoj abtel-chabatal, yu’un ja jech te ts’akal stekel ta jutos mantal vunetik.

Li te ta vaxakib’ fracción yu’un li aparatado “A” yu’un li muk’ ta mantal vun sventa’ sjunul yosilal Mejikoe’ ta xal a li bats’i viniketetik lae’ oy la yich’elik ta muk’ ti xu’ sk’anik la’ chapanel ta j-abtel jpatan yu’un ajvalil, ja’ la yu’un buyuk no ox la’ ti oy yich’elik ta muk’ ti oyuk buch’u va’anbiluk yajval buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojele ta bats’ik’ope’ xchi’uk oyuk jun jpojvanej yu’un x-ojtikinbat xch’iel xkuxlejal xchi’uk k’usi eal sna’ xk’opoj-o’.

Ja yu’un li baluneb xcha’vinik (29) slototal li mantal vun yu’un snail jvalejetik ta sjunul slumal mejiko sventa yich’el ta muk’ yu’un jch’iel jk’opojeletik (ta kaxlank’op Ley de la Comisión Nacional de los Derechos Humanos) te ta xal ali j-abteletike ak’ola’ yich’ik ta muk’ li bat’i viniketike’, xu’ la xva’anbat junuk ta moton buch’u sna’ sjelaves eal-k’opojele ta bat’ sik’op xchi’uk x-ojtikinbat la’ xch’iel xkuxlejal, k’alal xtal sk’an parteal li’ ta snail jvalejetik.

¿Mi mu’yuk sva’anik junuk buch’u sjelaves eal-k’opojele’ k’uusi ilvajinel sventa’ ich’el ta muk’ ta jtatik’?

K’alal li j-abtel jpatanetik mi mu sva’anik junuk buch’u sjelaves eal-k’opojele ta bat’ sik’ope’, ja’ yilvajinel li sventa ich’el ta muk’ yu’un li epal eal-k’opojele ta bats’ik’op yu’un slumalik li bat’iviniketike’, jech k’ucha’al yich’el ta muk’ sventa’ oyuk junuk buch’u sna’ sjelaves li eal-k’opojele k’alal mi sk’an poxtael, o mi ta k’anob’il parteal yu’un xchapel muliletik.